

Notatka Informacyjna: „Dopalacze” – charakterystyka zjawiska oraz odpowiedź instytucjonalna

1. Historia problemu oraz wdrożone rozwiązania prawne

Od kilku lat obserwowano coraz częściej pojawiające się w Europie sklepy oferujące legalne środki o działaniu psychoaktywnym. Dodatkowo bardzo często sklepy te swoje produkty oferowały również w sprzedaży internetowej. W Polsce do 2008 r. produkty o działaniu psychoaktywnym sporadycznie pojawiały w Internecie, w sklepach ze sprzedażą wysyłkową. Początkowo zjawisko miało ograniczony charakter, jednak na początku 2008 r. pojawiły się pierwsze informacje na temat witryny internetowej oferującej dopalacze. Sklep ten, jako pierwszy w Polsce, oferował w sprzedaży wysyłkowej legalne substancje psychoaktywne na dużą skalę, a zarazem wykorzystywał profesjonalną oprawę marketingową. Kolejnym etapem funkcjonowania sprzedaży było powstanie na przełomie sierpnia i września 2008 r. pierwszego sklepu stacjonarnego w Łodzi. Fakt założenia sklepu wywołał szeroką debatę społeczną oraz zainteresowanie ze strony społeczności lokalnej i władz. W celu ominięcia przepisów o żywności i bezpieczeństwie produktów, oferowane w sklepie produkty sprzedawane były pod szyldem wyrobów kolekcjonerskich. Od momentu rozpoczęcia funkcjonowania pierwszego sklepu stacjonarnego nastąpił dynamiczny rozwój sprzedaży tych produktów, a do końca 2008 r. otwarto ponad 40 stacjonarnych sklepów.

W odpowiedzi na występujące w Polsce nowe zjawisko, w latach 2009-2010 wprowadzono trzy nowelizacje prawa narkotykowego mające na celu ograniczenie używania „dopalaczy”. W 2009 r. wprowadzono nowelizację ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii¹

¹ Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. Nr 63 poz. 520).

polegającą na rozszerzeniu listy substancji kontrolowanych o BZP, JWH-018 oraz 16 roślin² o działaniu psychoaktywnym, co do których zachodziło podejrzenie, że wchodziły w skład tzw. dopalaczy. W 2010 r. wprowadzono kolejną nowelizację ustawy³, polegającą na dodaniu do jej załączników mefedronu oraz 9 syntetycznych kanabinoidów⁴.

Wprowadzone nowelizacje nie wpłynęły jednakże znacząco na ograniczenie zjawiska. Według szacunków Ministerstwa Zdrowia w połowie 2010 r. na terenie Polski działało ponad 1000 sklepów z tzw. dopalaczami.

W drugiej połowie 2010 r. odnotowywano coraz liczniejsze sygnały pochodzące z ośrodków toksykologii i szpitali o zwiększonej liczbie interwencji medycznych oraz hospitalizacji związanych z „dopalaczami”. Pod koniec września 2010 r. media donosiły o przynajmniej kilku ciężkich zatruciach oraz o dwóch zgonach prawdopodobnie spowodowanych „dopalaczami”. Jednocześnie Minister Zdrowia otrzymywał coraz więcej informacji od Konsultanta Krajowego ds. Toksykologii Klinicznej o narastającej liczbie przypadków zatrucia dopalaczami, w sierpniu 2010 r. – 70 przypadków, we wrześniu 2010 r. – 123 przypadki. Gwałtownie rosnąca podaż substancji mogących stanowić alternatywę do narkotyków oraz informacje o zatruciach spowodowały w tamtym okresie silną reakcję społeczną w postaci zarówno lokalnych jak i ogólnokrajowych protestów.

W dniu 2 października 2010 r. Główny Inspektor Sanitarny wydał decyzję o zamknięciu sklepów, hurtowni oraz miejsc produkcji tzw. dopalaczy na podstawie przepisów ustawy o państwowej inspekcji sanitarnej⁵. W ramach przeprowadzonej akcji zamknięto 1378 sklepów z „dopalaczami”.

W celu eliminacji doraźnych zagrożeń dla zdrowia publicznego Rząd, w trybie przyspieszonym, przygotował trzecią, systemową nowelizację ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii i Państwowej Inspekcji Sanitarnej⁶. Ustawa została przyjęta bez istotnych zmian przez obie izby Parlamentu, a następnie podpisana przez Prezydenta i weszła w życie

² ARGYREIA NERVOSA, BANISTERIOPSIS CAAPI, CALEA ZACATECHICHI, CATHA EDULIS, ECHINOPSIS PACHANOI, KAVA KAVA, LEONOTIS LEONURUS, MIMOSA TENUIFLORA, MITRAGYNA SPECIOSA, NYMPHEA CAERULEA, PEGANUM HARMALA, PSYCHOTRIA VIRIDIS, RIVEA CORYMBOSA, SALVIA DIVINORUM, TABERNANTHE IBOGA, TRICHOCEREUS PERUVIANUS.

³ Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. Nr 143 poz. 962).

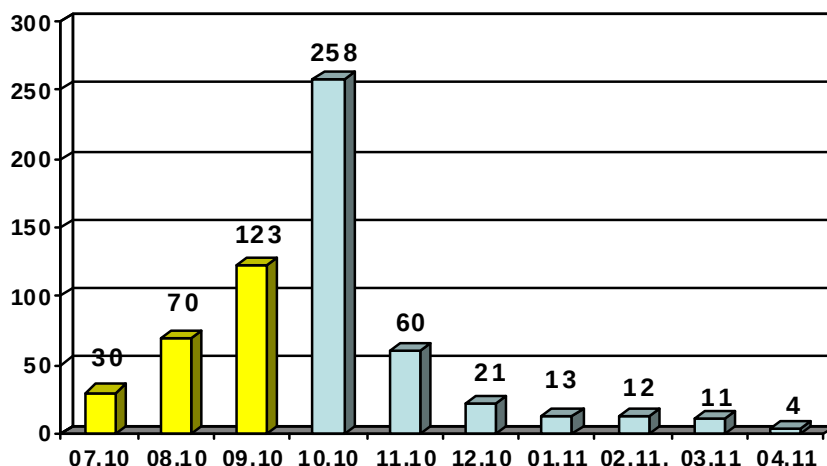
⁴ JWH-073, JWH-398, JWH-250, JWH-200, CP 47,497 oraz homologi C6, C8, C9, HU-210.

⁵ Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz. U. z 2006 r. Nr 122, poz. 851, z późn. zm.)

⁶ Ustawa o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii oraz ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej z dnia 8 października 2010 roku (Dz. U. z 2010 r. Nr 213, poz. 1396)

z dniem 27 listopada 2010 r. Nowelizacja wprowadziła w prawie narkotykowym kilka innowacyjnych instrumentów, dotąd rzadko wykorzystywanych na gruncie polskiego prawa. Dodano zmienioną definicję środka zastępczego, definiując go jako *substancję pochodzenia naturalnego lub syntetycznego w każdym stanie fizycznym lub produkt, roślinę, grzyba lub ich część, zawierające taką substancję, używane zamiast środka odurzającego lub substancji psychotropowej lub w takich samych celach jak środek odurzający lub substancja psychotropowa, których wytwarzanie i wprowadzanie do obrotu nie jest regulowane na podstawie przepisów odrębnych; do środków zastępczych nie stosuje się przepisów o ogólnym bezpieczeństwie produktów*. Definicja zawiera odniesienie do substancji psychotropowych i środków odurzających, co na gruncie ustawy oznacza wszystkie substancje kontrolowane znajdujące się w jej załącznikach. Ponadto został wprowadzony zakaz reklamy sugerującej, że produkty użyte nawet niezgodnie z przeznaczeniem posiadają właściwości psychoaktywne, takie jak substancje psychotropowe i środki odurzające. Złamanie powyższych przepisów zagrożone jest karą grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do roku. Ustawa wprowadza zakaz wytwarzania i wprowadzania do obrotu środków zastępczych. Za złamanie zakazu wprowadzania do obrotu środków zastępczych obowiązuje kara pieniężna od 20 000 do 1 000 000 złotych. Kara wymierzana jest w drodze decyzji właściwego miejscowo inspektora sanitarnego. Instytucją odpowiedzialną za kontrolę postanowień ustawy jest Główny Inspektor Sanitarny. Poza wskazanymi powyżej zmianami w prawie narkotykowym, nowelizacja objęła także ustawę o Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Zmodyfikowane zostały przepisy związane z ogólnym bezpieczeństwem produktów spożywczych. Wprowadzono przepis, który w przypadku uzasadnionego podejrzenia, że produkt może być niebezpieczny, daje możliwość właściwemu inspektorowi sanitarnemu wycofania produktu na okres do 18 miesięcy, w celu badań i weryfikacji jego szkodliwości. Przepis ten nie dotyczy produktów regulowanych oddzielnymi przepisami. Ponadto inspektor sanitarny ma prawo nakazać zaprzestania działalności podmiotu wprowadzającego do obrotu środki zastępcze na czas do 3 miesięcy w celu usunięcia zagrożenia. Dodatkowo wprowadzono przepis dotyczący kosztów postępowania oraz badań i analiz. Koszty tych działań ponoszone są przez podmiot postępowania. W przypadku stwierdzenia, w drodze badań i ekspertyz, że produkt nie stwarza zagrożenia dla zdrowia i życia ludzi, koszty te będą zwracane. Nowelizacja wpłynęła na zdecydowany spadek dostępności „dopalaczy” oraz istotną redukcję zagrożeń związanych z ich używaniem. Wskazują na to dane Krajowego Konsultanta ds. Toksykologii Klinicznej zaprezentowane na wykresie poniżej.

Wykres 1. Zgłoszenia interwencji medycznych w zakresie „dopalaczy” w okresie 07.2010 - 04.2011 (żółte słupki – tylko ośrodki toksykologii).

Źródło: Krajowy Konsultant ds. Toksykologii Klinicznej (2011)

Dane Krajowego Konsultanta ds. Toksykologii Klinicznej wskazują na wyraźny spadek liczby zgłaszanych interwencji medycznych związanych z „dopalaczami” pod koniec 2010 r. oraz na początku r. 2011. Zwraca uwagę, że największą liczbę interwencji (258) odnotowano w październiku 2010 r. tj. w okresie po opisywanej powyżej akcji Głównego Inspektora Sanitarnego oraz służb im podległych. Do września 2010 r. dane zbierane były tylko z ośrodków toksykologii, natomiast od października 2010 r. informacje przekazywane były przez wszystkie uprawnione jednostki. Należy zaznaczyć, że wykres przedstawia wyraźny trend między październikiem a listopadem 2010 r. oraz dalsze spadki w liczbie rejestrowanych interwencji pod koniec 2010 i na początku 2011 r.. Jest to jeden ze wskaźników mogących świadczyć o spadku dostępności tzw. dopalaczy na rynku.

Niezależnie od powyższych działań, w wyniku badań nad dopalaczami zabezpieczonymi w wyniku zamknięcia sklepów z dopalaczami, wytypowano 23 substancje psychoaktywne, które były w ostatnim czasie przedmiotem obrotu handlowego w sklepach, w tym sklepach internetowych z tzw. dopalaczami. Substancje objęto kontrolą na mocy ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii w wyniku jej czwartej nowelizacji⁷.

⁷ Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. 2011 nr 105 poz. 614)

2. Epidemiologia zjawiska

W celu eksploracji skali zjawiska używania substancji psychoaktywnych, w tym „dopalaczy” zrealizowano kilka projektów badawczych.

Badanie przeprowadzone przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii pod koniec 2009 i 2010 r. objęło reprezentatywną populację mieszkańców Polski w wieku 15-75 lat (N=1001). Porównując używanie „dopalaczy” w tych okresach, należy odnotować spadek ich używania. Do przynajmniej jednorazowego kontaktu z „dopalaczami” w 2010 przyznało się 3% respondentów (w 2009 r. - 6%). Co oznacza zmniejszenie się o połowę w przypadków używania „dopalaczy” kiedykolwiek w życiu. Po „dopalacze” częściej sięgali mężczyźni – 3% (7% w 2009) niż kobiety – 2% (5% w 2009)⁸.

Badanie pn. „Konsumpcja substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolną – Młodzież 2010” (1246 uczniów), zostało zrealizowane przez Fundację Centrum Badania Opinii Społecznej we współpracy z Krajowym Biurem ds. Przeciwdziałania Narkomanii.

W 2008 r. rozpoczęto monitorowanie problemu używania „dopalaczy”, w którym to roku po „dopalacze” sięgnęło 4% uczniów, w 2010 odsetek ten wzrósł do 11%. Do kontaktu z „dopalaczami” w ciągu roku poprzedzającego badanie przyznało się w 2010 r. 7% uczniów (wobec 3% w 2008), a w ciągu ostatniego miesiąca – 1% (2%)⁹. Należy odnotować, że w przypadku ostatniego miesiąca odsetki uczniów były większe w 2008 r. niż w 2010 r. Jest to prawdopodobnie efekt zamknięcia sklepów z „dopalaczami”. Przypomnijmy, że badanie zostało przeprowadzone po likwidacji sieci sprzedaży „dopalaczy”, więc spadła też dostępność tych produktów. W badaniu z 2010 r. zapytano uczniów o znajomość terminu „dopalacze”. Słyszało o nich 90% badanych, a co czwarty (27%) był w sklepie z „dopalaczami”. Spośród tych, którzy byli w takich sklepach, 40% dokonało tam zakupu. Zapytano także uczniów, na ile dni przed pomiarem dokonali zakupów w sklepie z „dopalaczami”. Respondenci wskazali, że najczęściej (15%) dokonywali zakupu dwa miesiące przed badaniem.

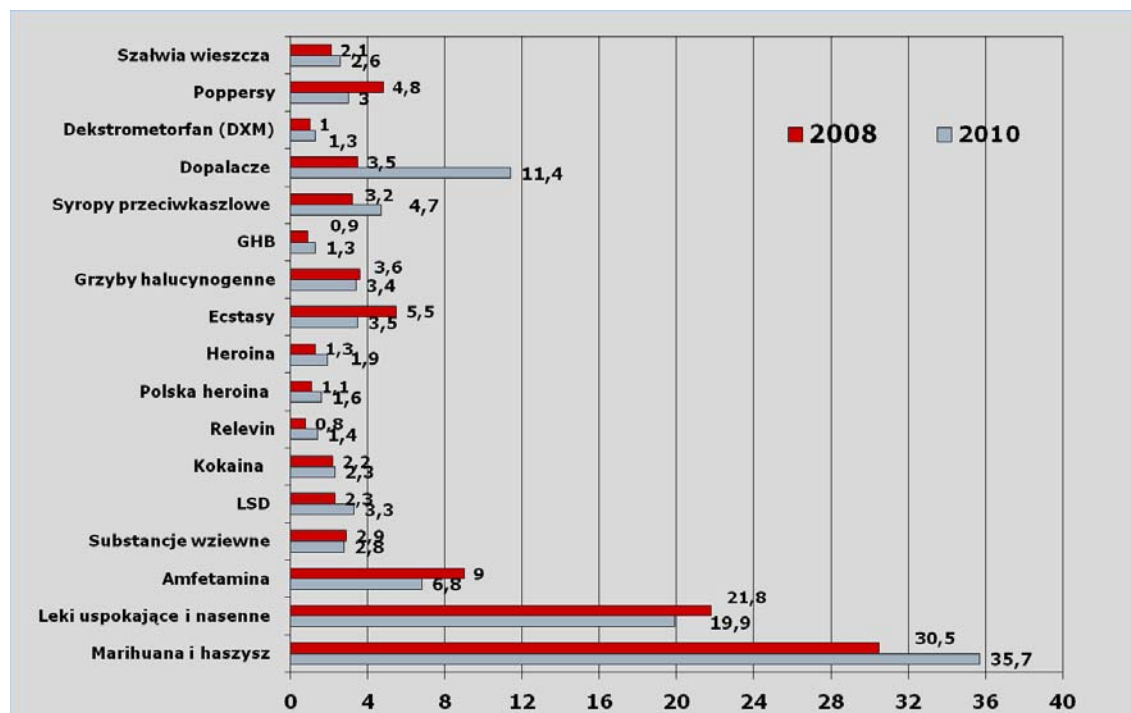
Przedmiotem pomiaru była również kwestia rodzajów produktów kupowanych przez uczniów. Spośród tych, którzy dokonali zakupu, 31% uczniów kupowało mieszanki ziołowe, najczęściej produkt Tajfun (6%) oraz pigułki lub tabletki, jak np. Amfibia (5%). Relatywnie często kupowano proszki do wciągania (6%). Należy podkreślić, że część uczniów, która deklarowała zakup „dopalaczy”, nie podała rodzaju zakupionego środka ani jego nazwy.

⁸ Malczewski, A. (2011), „Dopalacze”, marihuana, haszysz w populacji generalnej - wyniki badań Remedium nr 3 (216), str. 26-27

⁹ Malczewski, A. (2011) Młodzież a substancje psychoaktywne w: Badora i inni (2011). Młodzież 2010, Warszawa 2011, Fundacja CBOS:

Oprócz substancji psychoaktywnych w sklepach z „dopalaczami” można było znaleźć akcesoria służące do zażywania narkotyków. Nieliczni badani (3,5%) kupowali tego typu produkty np. bibułki czy fajki wodne. Z uwagi na to, że sprzedaż „dopalaczy” prowadzona jest również przez Internet, pytanie o ten fakt zawarto także w badaniu. Wyniki wskazały, że w ten sposób zakupu dokonał 1% ogółu badanych.

Wykres 2. Używanie narkotyków kiedykolwiek w życiu (18-19 lat) – 2008, 2010 (%)

Źródło: „Młodzież 2010”, CBOS

3. Analiza składu „dopalaczy”¹⁰

W trakcie akcji Inspekcji Sanitarnej w październiku 2010 r. zatrzymano 12 030 próbek „dopalaczy”. Spośród zabezpieczonych próbek przeanalizowano 7 863 produktów. Najwięcej próbek (3 749) przeanalizował Narodowy Instytut Leków w Warszawie (NIL)¹¹. W ramach analiz NIL zidentyfikował ponad 90 substancji o działaniu psychoaktywnym. Substancje należały do grup katynonów, fenetylaminy, syntetycznych kanabinoidów, piperazyn oraz tryptamin. Poza nowymi, niekontrolowanymi substancjami w próbkach stwierdzono także substancje od niedawna kontrolowane na mocy ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, takie

¹⁰ Wszystkie cytowane wyniki oparte są na analizach NIL.

¹¹ Fijałek, Z., 2011. The approach adopted by the National Medicines Institute for determination of new psychoactive substances; Legal Highs, Designer Drugs (DDs) zaprezentowane podczas *Visits of High-level Polish delegation in EMCDDA*. Lizbona 7-8 marca 2011

jak BZP, efedryna, mefedron, oraz syntetyczne kanabinoidy (JWH-250, JWH-018, JWH-200, JWH-073). Poza ww. substancjami w „dopalaczach” znajdowały się także farmaceutyki, spośród których najliczniejszą grupę stanowiła lidokaina. Ponadto odnotowano także obecność syntetycznych pochodnych kokainy oraz substancji legalnych takich jak np. kofeina. Większość próbek posiadała dodatkowo bardzo dużo różnych zanieczyszczeń chemicznych oraz była niskiej jakości. W analizowanych próbkach najczęściej występowały następujące substancje: MDPV (w 21% próbek), JWH-081 (w 17% próbek), kofeina (w 17% próbek), RCS-4 (w 17% próbek), walina (w 17% próbek) oraz butylon (w 11,5 % próbek). Jedynie w 17% próbek występowała tylko jedna substancja psychoaktywna. Dla porównania w 24% próbek występowały dwie substancje. Taki sam procent stanowiły próbki z trzema substancjami. Największy odsetek próbek (35%) zawierał cztery lub więcej tego typu substancji.

Wyniki przeprowadzonego przez NIL badania pokazały jak potencjalnie duże zagrożenie dla zdrowia publicznego stanowiły „dopalacze”. Pierwszym z czynników wskazujących na niebezpieczeństwo jest jakość produktów oraz ich chemiczne zanieczyszczenie. Drugi z czynników stanowi fakt jednoczesnego wykorzystywania w badanych produktach leków oraz wielu nowych substancji psychoaktywnych. Mieszanie wielu substancji psychoaktywnie czynnych w ramach jednego produktu przy nieznannej interakcji tych substancji wielokrotnie ryzyko związane z ich używaniem.

4. Działania profilaktyczne

W związku z dynamicznym rozwojem zjawiska „dopalaczy” w Polsce, podjęto szereg działań skierowanych na ten problem.

Pod koniec 2008 r. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii rozpoczęło kampanię informacyjno-edukacyjną „Dopalacze mogą Cię wypalić – poznaj fakty”, w ramach której uruchomiona została strona internetowa <http://www.dopalaczeinfo.pl/>. Kampania adresowana była do młodzieży w wieku 15-25 lat (potencjalnych klientów sklepów z „dopalaczami”) i dostarczała rzetelnych informacji o nowych substancjach oraz o ryzyku związanym z ich używaniem. Dodatkowo na bieżąco uaktualniono dane na temat ich legalności.

W 2009 r. w ramach kampanii „Dopalacze – Wypalacze” opracowano ulotkę informacyjną adresowaną do rodziców oraz scenariusz spotkania z rodzicami dla pedagogów, psychologów i wychowawców (<http://www.kbpn.gov.pl/portal?id=885171>).

Wydano ponadto zaktualizowaną broszurę dla rodziców na temat problematyki środków psychoaktywnych. Oprócz podstawowych informacji zostały w niej zawarte zasady prowadzenia profilaktyki w środowisku rodzinnym oraz szereg nowych informacji w tym: informacje o nowych środkach psychoaktywnych tzw. dopalaczach, informacje o lekach dostępnych bez recepty używanych w celu odurzania się, najnowsze zmiany w prawie oraz aktualna, podstawowa wiedza o najpopularniejszych narkotykach.

W 2010 r. powstał program profilaktyczny pn. *Smak życia, czyli debata o „dopalaczach”*, który został przygotowany z inicjatywy Ministerstwa Zdrowia oraz Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii. Jest to instrument profilaktyki uniwersalnej bazujący na metodach aktywizujących, adresowany do młodzieży szkolnej w wieku 15-18 lat. Celem programu jest dostarczenie młodym ludziom podstawowych informacji na temat „dopalaczy” i zagrożeń wynikających z ich używania, a w konsekwencji zwiększenie ostrożności i zmniejszenie otwartości na kontakty z tymi produktami.

Bibliografia:

- 1) Malczewski, A. (2011), "Dopalacze", marihuana, haszysz w populacji generalnej - wyniki badań Remedium nr 3 (216), str. 26-27
- 2) Malczewski, A. (2011) Młodzież a substancje psychoaktywne w: Badora i inni (2011). Młodzież 2010, Warszawa 2011, Fundacja CBOS:
- 3) Fijałek, Z., 2011. The approach adopted by the National Medicines Institute for determination of new psychoactive substances; Legal Highs, Designer Drugs (DDs) zaprezentowane podczas *Visits of High-level Polish delegation in EMCDDA*. Lizbona 7-8 marca 2011

Akty prawne:

- 1) Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. Nr 63 poz. 520).
- 2) Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. Nr 143 poz. 962).
- 3) Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz. U. z 2006 r. Nr 122, poz. 851, z późn. zm.)
- 4) Ustawa o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii oraz ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej z dnia 8 października 2010 roku (Dz. U. z 2010 r. Nr 213, poz. 1396)
- 5) Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. 2011 nr 105 poz. 614)